

ТЕМА 11. КУЛЬТУРА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, ЕПОХИ РЕНЕСАНСУ (XIV–XVI СТ.), БАРОКО ТА КЛАСИЦИЗМУ (XVII СТ.), ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА (XVIII СТ.).

1. Культура Середньовіччя. «Картина світу» середньовічної людини. Розвиток освіти, філософії, науки та літератури.
2. Ренесанс в європейській культурі: світогляд, мистецтво та література.
3. Культура Нового часу. Кардинальні зміни світоглядної моделі. Сильові напрямки у мистецтві.

1. Культура Середньовіччя. «Картина світу» середньовічної людини. Розвиток освіти, філософії, науки та літератури.

Середньовіччя — історичний період від IV до XVII ст. Становлення середньовічного світогляду збігається з періодом феодальної роздробленості. За відсутності централізованої держави католицька церква намагається стати понад світською владою. Втіленням цієї ідеї стали Ключніські реформи, які допомогли церкві на тлі безладу феодальних міжусобиць утворити чітко організовану систему із власними органами безпеки (інквізиція), банківською системою, зосередити значні земельні та грошові ресурси. Подальша історія Середньовіччя – змагання церкви та держави. Соціальній структурі Середньовіччя властива жорстка ієрархія, нівелювання індивіду, відсутність особистої свободи, низька соціальна мобільність, замкненість верств. Цьому сприяли й явище васалітету, й чітка організація церкви. Основна риса середньовічного світогляду – геоцентризм. Це зведення усіх проблем людського буття до ідеї Бога. Знову зростає значення потойбічного життя, а сенс життя земного зводиться до спокутування гріхів через покору і страждання. Все, що можна зробити для порятунку душі – зректись мирського, зненавидіти тіло та його прагнення. Єдиний поводир – церква. Такий світогляд був зручним для зрощування державної ідеології та релігії.

Релігія стає ідеологією, цементом, що скріплює суспільство. Головною метою суспільства є ідея релігійної єдності світу, її втіленням – хрестові походи.

Рисою Середньовіччя була й лицарська культура, ідеалізований образ воїна, що стоїть на захисті віри, шляхетного за походженням та вчинками. Відступом від середньовічної аскези в цьому образі є кохання до прекрасної дами, як правило, фатальне, страждання. Так середньовічна людина намагалася повернути право на земну любов. Але ідеал лишився ідеалом, як і традиції чесної бідності у чернецьких орденів.

Лицарський роман – центральний жанр оповідальної літератури. Автори романів – трувери – найчастіше були придворними історіографами (напр., Бенуа де Сент-Мор). Найвідоміші твори: «Персеваль або сказання про Святий Грааль» Кретьєна де Труа, поема «Тристан» Готфріда Страсбурзького. Серед зразків епосу найбагатшим є епос германських народів. Він будується на міфологічній архаїці, казково-міфологічна тема вплітається в історичну канву, його пам'ятки: давньоісландська «Едда», англосаксонський «Беовульф», давньонімецька «Пісня про Нібелунгів» тощо. Включає він й прозаїчні давньоісландські саги. Романський епос (французький – «Пісня про Роланда», 1170 р., іспанський – поема «Сід») побудований на історичному сюжеті та не має міфологічного підтексту.

Трубадури та менестрелі склали особливу міську субкультуру. Трубадури – перші в Європі професійні поети. Відомим трубадуром, чий твори надихали Данте та Петрарку, був Арнаут Даніель (XII ст.) Трубадури оспівували любов до земних радощів, що мислилися відповідником радощів небесних. Зразком північної літератури була скальдична поезія, розквіт якої припадає на X-XI ст.ст., головною її особливістю була складна, химерна форма. Засновником вважається норвежець С. Брагі.

У ранньому Середньовіччі формуються основний принцип шкільної освіти – підпорядкування світського знання цілям релігії. Необхідність вивчення церковними кліриками латини стала основою створення єдиного космополітичного європейського культурного простору, відтоді латина – мова богослужіння, науки, пропуск у світ знання. У пізньому Середньовіччі збільшувалася кількість шкіл, що підпорядковувалися міським гільдіям та функціонували під опікою світських госуларів та магнатів.

У XII ст. народилася вища освіта – університети. Університетські статuti були двох типів: болонський (південний) та паризький (північний). Паризька система являла дворівневе навчання – ступінь бакалавра та магістра.

Факультету належав контроль за якістю навчання. Особливість Болонської системи полягала в спеціалізації у викладанні права.

Найвпливовішою у філософії Середньовіччя була схоластика. Вона зародилася на початку XII ст. Основою для філософського розуміння світобудови була ідея Бога, звідси підкорення думки авторитету теологічного догмата. Найвидатнішим схоластом був Тома Аквінський, а також францисканці Роджер Бекон та Вільям Оккам.

У точних науках та медицині найбільше відзначилася Візантія. Багатим був внесок у лікування внутрішніх хвороб, гінекологію, педіатрію, воєнну хірургію. Нікола Міренс склав фармакопею (1261 р.) з 2656 лікувальних формул, яка була основою для західної медицини до XVII ст.

Для Східного Середньовіччя це період тріумфального входження ісламу в усі сфери життя. Утворення величезної полікультурної держави – Арабського халіфату – сприяло поширенню ісламського життєстрою. Головна книга ісламу – Коран (VII-VIII ст.). На відміну від Біблії, це не перекази учнів Бога, а одкровення самого Бога, дароване через Магомета. Проте представники гілки ісламу – суніти – визнають й сунну, або ж

«Оповідання про життя та вчинки пророка». Друга гілка ісламу – шиїти – не визнає сунни та сповідує культ «праведних імамів» – справжніх спадкоємців Магомета. В архітектурі найхарактернішою спорудою є мечеть, в основу якої ліг творчо перероблений візантійський стиль. Головна особливість внутрішнього інтер'єру – орнаменти, що включали каліграфічні зразки релігійних текстів. Ще однією рисою було різьблення храмових порталів. Високого рівня досягли математика, астрономія, медицина. Трактати філософа й математика аль-Фарабі, філософа та медика Ібн-Сіні стали основою майбутніх наукових пошуків у Європі.

2. Ренесанс в європейській культурі: світогляд, мистецтво та література.

Культурне явище Ренесансу виникає на тлі формування товарно-грошових відносин. Ця епоха охоплює XIII-XVI ст. і, за визначенням, є часом відродження інтересу до античної спадщини, за суттю – народження нової ідеології. Місце народження Ренесансу – багаті купецькі республіки Італії, в першу чергу Флоренція та Генуя. Ці торгові держави на тлі жорстко структурованого середньовічного суспільства відзначалися більшою соціальною мобільністю, були відкриті для зовнішніх впливів, лояльні до змін. Ці тенденції сприяли формуванню прошарку аристократичної інтелектуальної еліти. Тому Ренесанс не став ідеологією більшості, але створив вектори майбутнього розвитку.

Основа ренесансної ідеології – гуманізм, людина як найвища цінність. Самозреченню Середньовіччя протиставляється звеличення земних почуттів. Біблійна тематика ділиться місцем з світською та сюжетами античної міфології. Повернення античних ідеалів у сполученні з християнською етикою є примиренням земної і небесної природи, оспівуванням краси людської душі, що у вищих проявах дає людині змогу наблизитись до Бога.

Проте в основі феноменального злету мистецтв та культури був не лише гуманістичний базис, а й економічні фактори. Митці та науковці нарешті мають підтримку з боку правлячої еліти. Підтримка обумовлена зростанням інтелектуального рівня аристократії, зміною кола її інтересів.

Розвиток науки пояснюється тим, що прогресивна еліта не тільки була менше зв'язана церковними забобонами, а й бачила у технічному прогресі інструмент для власних цілей, успішне капіталовкладення. А для цього треба було перетнути межу церковних доктрин. Так ренесансна доба закладає підвалини для зміни феодалізму на буржуазні відносини.

Ренесанс поділяють на класичне італійське та «Північне» Відродження, що з'являється у XV-XVI ст. як результат впливу італійського. Північний ренесанс створювався на тлі ідей Реформації. Цей рух за оновлення церкви

був покликаний до життя потребою зміни змертвілого феодального устрою, оздоровлення економічних відносин. Але не менш потужними чинниками були виокремлення та піднесення національних культур та падіння ролі католицтва як духовного наставника, яке у гонитві за владою все більше перетворювалось на світську організацію, оточену надмірними розкошами. Міська культура, утворена Магдебурзьким правом та бурхливим розвитком торгівельних відносин, поступово висуває на провідні позиції третій стан – міщан, купців, що мають життєві засади, відмінні від феодальної аристократії. Вага цієї верстви посилюється й тим, що вони були союзниками короля у боротьбі з свавіллям знаті, розбудові централізованої держави із домінацією світської влади. Втіленням цих тенденцій є Реформація «згори», успішно проведена англійським королем Генріхом VIII. Монарх отримав у розпорядження незалежну від Риму національну релігію, головою якої він був сам.

Ренесансна доба, подібно до періоду архаїки в Греції, стала низкою революційних зрушень. Серед найвпливовіших слід назвати:

- винайдення друкарського станку Й. Гутенбергом у 1450 р., що врешті зробило біблійні тексти та книги доступним, масовим продуктом;
- великі географічні відкриття (Америка, Океанія), що розширило культурні горизонти, відкрило перед Європою нові можливості та шляхи.

Епоха Ренесансу подарувала людству плеяду блискучих митців та вчених. Передтечею доби був Ф. Петрарка, який сформулював підвалини гуманізму. Найвпливовішими постатями філософії «Північного» Ренесансу були Еразм і сер Томас Мор.

Центральна постать у науці та мистецтві – Леонардо да Вінчі – інженер, художник, найбагатогранніший геній. Збереглося біля десятка його картин, деякі не закінчені («Мона Ліза», «Таємна вечеря», «Дама з Тхором»). Втіленням гуманізму є твори С. Боттічеллі, якому властиве поєднання

пейзажів та людських постатей («Весна», «Народження Венери») та Рафаеля Санті. Німецька школа мала контакти з Півднем, але була цілком самостійною. Вона сформувалась навколо А. Дюрера, до неї належали А. Альтдорфер, Г. Гольбейн.

3. Культура Нового часу. Кардинальні зміни світоглядної моделі. Сильові напрями у мистецтві.

Новий час — період між сер. XVII ст. та 1914 р. — характеризується кардинальною зміною системи світосприйняття, що було обумовлено глибинними зрушеннями у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зародженням капіталізму. Буржуазні революції у Нідерландах, Англії та Франції відіграли роль соціально-політичних зсувів, що призвели до реорганізації життя суспільства. На перші позиції виходить третій стан, його інтереси формують обличчя епохи. Головні її риси — раціональність, інноваційність, інтенсивний шлях розвитку — сягають вищої точки у науково-технічній революції XIX ст. Зворотнім боком цих тенденцій стає конфлікт матеріального та духовного світу людини, природній спротив, що втілюється у художніх та літературних течіях (сентименталізм, романтизм, символізм тощо). Кульмінацією конфлікту є явище декадансу. Його зверненість до містики, нігілізм та приреченість ілюструють, що людська психологія не отримала відповідного розвитку, не встигла адаптуватися під швидкоплинний світ техніки. Ця духовна криза у сполученні з загостренням соціальних протиріч знаходить вирішення у горнилі Першої світової, масштаби якої ставлять перед людством нові цілі та вимоги.

Ера наукового зльоту розпочалася з видатних відкриттів у астрономії, фізиці, математиці, біології та медицині. Саме здобутки в астрономії докорінним чином змінили систему світосприйняття. Коперник вважав, що Сонце — центр Всесвіту, а Земля здійснює подвійні рухи, Кеплер відкрив 3

закони руху планет, Ньютон одержав рішучу перемогу у формуванні нового наукового світогляду, почавши з трьох законів руху, визначив прискорення, сформулював закон всесвітнього тяжіння. У 1600 р. Гільберт опублікував дослідження про магніти, Гарвей відкрив кровообіг, Левенгук – одноклітинні організми та бактерії. Почався активний розвиток наукових інструментів. Близько 1590 р. було винайдено мікроскоп, у 1608 р. – телескоп (голландцем Ліпперсеєм). Ці винаходи покращили вимірювання та прискорили науковий прогрес.

Поступ філософії відбувався протягом XVII-XVIII ст. Виникають два напрями – раціоналізм та емпіризм. Раціоналізм розвивається Декартом, Спінозою, Ляйбніцем. Представниками емпіризму були Ф. Бекон, Т. Гоббс, Дж. Локк. Великий вплив мала німецька класична філософія, представлена концепціями Канта, Шеллінга, Гегеля, Фейєрбаха.

Бароко – перший стильовий напрям у європейській культурі XVII-XVIII ст. Йому властиві контрастність, асиметричність, грандіозність, перенасичена декоративність використання символів та алегорій. Бароковий живопис пов'язують з художниками А. Караччі, А.Веласкесом, П. Рубенсом, Ван Дейком, Рембрандтом.

В архітектурі видатними мастерами були Дж.Л. Берніні, який творив у Римі, також К.-Б. Растреллі, син італійського барокового скульптора. З 1716 р. він жив та працював в Російській імперії.

У літературі значно розширився набір прийомів: використання порівнянь, контрастних понять, гри слів, глибинний концепт, розкриття якого мало відбуватися немов спілкування між автором та читачем. Герой бароко – яскрава, вольова особистість з раціональним початком, багатим внутрішнім світом, але яка гостро переживає збудовану власною розсудливістю самотність. В поезії розвитку набули малі жанри: епіграма, панегірик, гербовий вірш.

У музичній культурі превалювали церковний та світський види музичного мистецтва. Провідне становище посідають А. Вівальді, Г.Ф. Гендель, Й.-С. Бах. Найвищого розвитку досягли такі жанри як ораторії та меси, виникають нові форми музичного циклічного твору: концерти, сюїти та сонати, а також опера, засновником якої вважають К. Монтеверді.

Класицизм народився при французькому дворі у XVII ст. Історичний ґрунт для нього – абсолютизм як гарантія стабільності. Був підтриманий державою як офіційний стиль. Його ідеалом стало давньогрецьке мистецтво. У живопису ознаками класичного стилю стали міра, порядок, композиційна рівноваженість. Герої – люди сильного характеру з почуттям обов’язку. У літературі класицизм отримав теоретичне обґрунтування в поемі-трактаті Н. Буало Депрео «Поетичне мистецтво» (1674). Класичний стиль в написанні драматичного твору – єдність місця, часу, дії. Найбільш уславленими були французькі драматурги. В музиці представлений Й. Гайдном, В.-А. Моцартом, Л. ван Бетховеном. З ім'ям Гайдна пов'язане становлення складу класичного (малого) симфонічного оркестру та остаточне формування сучасного оркестру.

Просвітницький реалізм був відбитком в мистецтві та літературі руху Просвітництва. Митці втілюють віру в могутність особистості, її розум. Тема праці стає однією із провідних в літературі, ставлення до неї як до критерію краси творчих зусиль. Як антитеза раціональності, з'являється **сентименталізм**, яскравими прикладами якого є твори Л. Стерна.

Романтизм зародився у 1770-1780 рр. як окремий світогляд. З кінця XVIII ст. впливав на усі сфери: політику, філософію, мистецтво, літературу. Й.Г. Гердер сформулював основні його постулати: історизм, самотність

літератури кожного народу, культ індивідуальності у творчості. Набуває найвищого розвитку опера. Складається французька школа, яка становить конкуренцію італійській оперній культурі. В театрі відбулась адаптація

оперної вистави до історичного роману та декорацій. Майстрами опери були Дж. Россіні, Дж. Верді, Р.Вагнер.

Реалізм народжується у 1820-1840 рр. В літературі художність розуміється як точна відповідність реальній дійсності. З'являються романи та оповідання, в яких описується, наче в дослідженні, життя людини або родини протягом довгого часу. Героєм стає різночинець, дрібний інтелігент без дворянського титулу. У живописі реалізм виражався у майстерній передачі духовної глибини людської натури, вмінні передавати чуття та бажання, усвідомити саму природу як вічну цінність. У музиці народжується новий жанр оперного мистецтва, в якому відійшли від складних філософських сюжетів, а сюжет формується навколо трагічних стосунків життєвої повсякденності. Представниками були Ж.Бізе, П.І. Чайковський, М.П. Мусоргський. В архітектурі розвиваються класицизм та стиль ампір. Фінансова потуга буржуазії та смаки, яким надається перевага, формують нові стильові напрями – еkleктизм, модерн.

Натуралізм як стильовий напрям формується у 1870-90-х рр. Автор набуває статусу документаліста, що не може виражати власну точку зору. Класиками в літературі вважаються Е.Золя, російський письменник В. Крестовський.

Імпресіонізм походить від слова враження. Твір стає зафіксованим у вічності моментом, що зворушує, пробуджує до сприйняття миттєвостей. В живопису представлений творчістю Е. Мане, О.Ренуара, Е. Дега, у скульптурі – О. Родена, П.П. Трубецького.

Декаданс формується як повернення до ірраціонального, сприймається як акт відновлення цілісності світу. **Символізм** зародився у 1860-70 рр. і став напрямом в мистецтві, що за посередництва символу (алегоричного образу) виражав художню дійсність. У літературі головними його представниками були П. Верлен, А. Рембо, М. Метерлінк, О.О. Блок.

